स्कूल शिक्षा विभाग, उज्जैन जिला-उज्जैन (म.प्र.)

प्रश्न बैंक : 2022-23

संस्कृत

कक्षा 10वी

कुल प्रश्न प्रश्न– 312 कुल पृष्ठ. 1 से 30

कोर्स डायरेक्टर– डॉ. मनोज कुमार द्विवेदी, मा.शि., शा उत्कृष्ट उ.मा.वि. माधवनगर उज्जैन, 8871870919

मास्टर ट्रेनर–

1. श्री मुकेशचन्द्र भाला, उ.मा.शि., शा. क. उ.मा.वि. दशहरा मैदान उज्जैन 9981269139
2. श्रीमती अंशु भार्गव, मा.शि., शा. उ.मा.वि.पंवासा, 9584511922
3. श्रीमती तृप्ति नागर मा.शि., शा उत्कृष्ट उ.मा.वि. माधवनगर उज्जैन 9827631859
4. श्री सुभाष कुमावत, मा.शि., शास उ.मा.वि. बामोरा, 9907356608
5. श्री मनोज व्यास, मा.शि. शा.हाईस्कूल निनोरा, 9406821290
6. श्री शैलेन्द्र वर्मा, उ.मा.शि, शा.क.उ.मा.वि.उन्हैल 9827320350
7. डॉ. वन्दना गुप्ता, मा.शि., शा.हाईस्कूल नयापुरा क्र 2 उज्जैन 9827566390
8. श्रीमती सुनीता शर्मा शिक्षक, शा.हाईस्कूल हासामपुरा उज्जैन 9009446838
9. श्रीमती राजमणि पण्ड्या, मा.शि., शा.क.उ.मा.वि.सराफा उज्जैन 9009490943

प्रश्न 1. उचित-विकल्पं चित्वा लिखत -

(क) (i) 'रामस्य' इत्यस्मिन् पदे का विभक्तिः? -

(अ) द्वितीया (ब) तृतीया (स) पंचमी (द) षष्ठी

(ii) 'रमा' शब्दस्य चतुर्थी विभक्ते: एकवचने शब्द रूपं भवति -

(अ) रमाम् (ब) रमया (स) रमायै (द) रमाया:

(iii) 'अहम्' शब्दे वचनम् अस्ति -

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम् (द) कोऽपि

(iv) 'फलानि' पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) प्रथमा (ब) द्वितीया (स) तृतीया (द) चतुर्थी

(v) 'लतया' पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) द्वितीया (ब) तृतीया (स) चतुर्थी (द) पंचमी

(vi) 'कस्मात्' पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) चतुर्थी (ब) द्वितीया (स) पंचमी (द) सप्तमी

(vii) 'बालकाय' पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) तृतीया (ब) चतुर्थी (स) षष्ठी (द) सप्तमी

(viii) 'वयम्' शब्दे वचनम् अस्ति -

(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम् (द) कोऽपि

(ix) 'रमा' इति शब्दस्य बहुवचनस्य रूपम् अस्ति -

(अ) रमाया: (ब) रमाणाम् (स) रमा: (द) रमे

(x) 'मया' इत्यस्मिन् पदे का विभक्ति: अस्ति -

(अ) षष्ठी (ब) तृतीया (स) द्वितीया (द) सप्तमी

(xi) 'रामाय' इत्यस्मिन् पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) द्वितीया (ब) तृतीया (स) चतुर्थी (द) पंचमी

(xii) 'कविना' इत्यस्मिन् पदे विभक्ति: अस्ति -

(अ) प्रथमा (ब) द्वितीया (स) तृतीया (द) चतुर्थी

(xiii) 'सप्तमी विभक्ति' रूपम् अस्ति -

(अ) [illegible] (ब) [illegible] (स) पिता (द) लता

(xiv) 'फलम्' शब्दस्य चतुर्थी विभक्तेः रूपम् अस्ति -
(अ) फले (ब) फलानि (स) फलेन (द) फलाय

(xv) 'राजन्' शब्दस्य प्रथमा विभक्तेः द्विवचनस्य रूपम् अस्ति -
(अ) राजानः (ब) राजानम् (स) राजन् (द) राजा

(xvi) 'वृक्षात्' इत्यस्मिन् पदे विभक्तिः अस्ति -
(अ) द्वितीया (ब) पंचमी (स) चतुर्थी (द) सप्तमी

(xviii) 'रामेण' इति शब्दस्य का विभक्तिः अस्ति -
(अ) प्रथमा (ब) तृतीया (स) सप्तमी (द) चतुर्थी

(xix) 'नदीम्' पदे वचनम् अस्ति -
(अ) एकवचनम् (ब) द्विवचनम् (स) बहुवचनम्
(द) कोऽपि न

(xx) 'ग्रामम्' पदे विभक्तिः अस्ति -
(अ) द्वितीया (ब) षष्ठी (स) सप्तमी (द) चतुर्थी

अव्ययाधारिताः प्रश्नाः

(अ) (i) 'अहम् अपि आपणं गच्छामि' इत्यस्मिन् वाक्ये अव्ययम् अस्ति -
(अ) अहम् (ब) आपणं (स) अपि (द) गच्छामि

(ii) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति -
(अ) अत्र (ब) अपि (स) प्रहारः (द) यदा

(iii) 'सा अपि विद्यालयं गच्छति।' इत्यस्मिन् वाक्ये अव्ययम् अस्ति -
(अ) विद्यालयं (ब) गच्छति (स) अपि (द) सा

(iv) अधोलिखितेषु अव्ययपदं अस्ति -
(अ) अहम् (ब) यथा (स) सुत (द) पुस्तकम्

(v) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति -
(अ) तत्र (ब) एव (स) च (द) किन्तु

(vi) अधोलिखितेषु अव्ययं पदम् अस्ति -
(अ) पत्र (ब) तत्र (स) सूत्र (द) सत्र

(vii) 'विद्या माता इव रक्षति।' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपद
अस्ति -
(अ) विद्या (ब) माता (स) इव (द) रक्षति

(viii) 'अद्य सोमवासरः अस्ति।' अस्मिन् वाक्ये अव्यय
अस्ति -
(अ) अस्ति (ब) सोमवासरः (स) अद्य (द) नास्ति

(ix) अधोलिखितेषु अव्ययपदं नास्ति -
(अ) कदा (ब) तदा (स) सदा (द) अजा

(x) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति -
(अ) सदा (ब) कदा (स) बाला (द) तदा

(xi) अधोलिखितेषु अव्ययपदम् अस्ति -
(अ) कपि (ब) मति (स) गति (द) अपि

(xii) अधोलिखितेषु अव्ययम् नास्ति -
(अ) मीनः (ब) कदा (स) कुत्र (द) शनैः

(xiii) 'सत्यम् एव जयते' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदम् अ
(अ) सत्यम् (ब) एव (स) जयते (द) नाऽस्ति।

(xiv) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति -
(अ) अत्र (ब) तत्र (स) सर्वत्र (द) कस्मै

(xv) अधोलिखितेषु अव्ययपदम् अस्ति -
(अ) अत्र (ब) शस्त्र (स) नेत्र (द) मित्र

(xvi) 'वृथा कलहं मा कुरु।' अस्मिन् वाक्ये अव्ययपदम्
अस्ति -
(अ) वृथा (ब) कलहं (स) कुरु (द) कोऽपि न

(xvii) 'जलम् एव जीवनम् अस्ति।' इत्यस्मिन् वाक्ये
अव्ययपदम् अस्ति -
(अ) एव (ब) जलम् (स) जीवनम् (द) अस्ति

(xviii) "सदाचारः एव परमो धर्मः।" अस्मिन् वाक्ये
अव्ययपदम् अस्ति -

(अ) परमो (ब) एव (स) सदाचार: (द) धर्म:

(xix) अधोलिखितेषु अव्ययं नास्ति —

(अ) मौन: (ब) भूय: (स) शनै: (द) कुत:

(xx) अधोलिखितेषु अव्ययं अस्ति —

(अ) प्रतिकूल: (ब) बालक: (स) प्राचार्य: (द) शनै: शनै:

प्र.क्र.-2 रिक्त स्थानानि पूरयत —

(i) 'पठिष्यामि' इत्यस्मिन् पदे ---- लकार: अस्ति। (लोट्/लृट्)

(ii) 'गच्छति' इत्यस्मिन् पदे ---- धातु: अस्ति। (गम्/गच्छ)

(iii) 'पठेयु:' इत्यस्मिन् पदे ---- पुरुष: अस्ति। (प्रथम/मध्य)

(iv) 'गमिष्यति' इत्यस्मिन् पदे ---- लकार: अस्ति। (लट्/लृट्)

(v) 'पठन्ति' इत्यस्मिन् पदे ---- धातु: अस्ति। (पठ्/पच्)

(vi) लृट् लकारस्य उदाहरणं ----- (पठिष्यति / पठति)

(vii) पठ् धातो: लोट् लकार: मध्यमपुरुष बहुवचनम् ---- (अपठत / पठत)

(viii) 'लभते' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (प्रथम पुरुष: / मध्यम पुरुष)

(ix) लङ्लकारस्य उदाहरणम् ---- अस्ति। (अहसत् / हसत)

(x) 'भविष्यति' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (लट् लकार: / लृट् लकार)

(xi) 'पचति' इत्यस्मिन् पदे ---- धातु: अस्ति। (पच् / पच)

(xii) 'पठामि' इत्यस्मिन् पदे ---- वचनम् अस्ति। (एकवचनम् / द्विवचनम्)

(xiii) 'भवेयु:' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (प्रथम पुरुष: / मध्यम पुरुष:)

(xiv) 'खादतु' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (लट् लकार: / लोट् लकार)

(xv) 'भवसि' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (प्रथम पुरुष: / मध्यम पुरुष)

(xvi) 'हन्ति' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (एकवचनम् / बहुवचन)

(xvii) 'पिबति' इत्यस्मिन् पदे ---- अस्ति। (पा धातु: / पिब् धातु:)

(xix) ~~द्रक्ष्यति~~ 'द्रक्ष्यति' इत्यस्मिन् पदे ---- धातु: अस्ति। (दृश् / दृक्ष्य्)

(xx) 'पश्यति' इत्यस्मिन् पदे ---- धातु: अस्ति (पश्य् / दृश्)

(अ)

(i) पराजयते पदे --- उपसर्गः अस्ति। (प्र / परा)

(ii) संस्कृति पदे --- उपसर्गः अस्ति। (सम् / सन्)

(iii) प्राचार्यः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (प्रा / प्र)

(iv) प्रणामः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (प्र / प्रण)

(v) परोपकारः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (परा / पर)

(vi) उपवनम् पदे --- उपसर्गः अस्ति। (उप / वन)

(vii) सुपुत्रः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (सु / पुत्र)

(viii) पराभवः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (परा / भवः)

(ix) अधिकारः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (कारः / अधि)

(x) अपहरति पदे --- उपसर्गः अस्ति। (हरति / अप)

(xi) अनुभवति पदे --- उपसर्गः अस्ति। (अनु / भवति)

(xii) स्वागतम् पदे --- उपसर्गः अस्ति। (सु / स्व)

(xiii) प्रहारः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (प्र / हारः)

(xiv) संकल्पः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (सक् / सम्)

(xv) परिहारः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (परि / हारः)

(xvi) प्रकर्षः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (प्र / कर्ष)

(xvii) अभिमानः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (अभि / मानः)

(xviii) दुष्कर्मः पदे --- उपसर्गः अस्ति। (दुः / दुस्)

(xix) निस्सरति पदे --- उपसर्गः अस्ति। (निस् / निस)

(xx) निर्गच्छति पदे --- उपसर्गः अस्ति। (निर् / निस)

प्र. 3 उचित मेलनं कुरुत -

(i)

अ	ब
(1) भानूदय:	गुण सन्धि:
(2) रमा + ईश:	दीर्घ सन्धि:
(3) यद्यपि	पञ्चमी तत्पुरुष:
(4) चौरात् भयम्	यण् सन्धि:
(5) त्रिमुखी	द्वन्द्व समास:
(6) पितरौ	द्विगु समास:

(ii)

अ	ब
(1) सज्जन:	मनोरथ:
(2) मन: + रथ:	सत् + जन:
(3) गण	कर्मधारय समास:
(4) कपीश:	गणेश:
(5) अत्याचार:	यण् सन्धि:
(6) महापुरुष:	विसर्ग सन्धि:

(iii)

अ	ब
(1) पुस्तक + आलय:	नमस्कार:
(2) देवेन्द्र:	द्विगु समास:
(3) यथाशक्ति:	पुस्तकालय:
(4) अष्टाध्यायी	नञ् तत्पुरुष:
(5) नम: + कार:	गुण सन्धि:
(6) असुखम्	अव्ययीभाव समास:

(iv)

अ	ब
(1) अनुरूपम्	माता च पिता च
(2) पञ्चवटी	व्यञ्जन सन्धि:
(3) पितरौ	वृद्धि संधि:
(4) जगदीश:	दीर्घ संधि:
(5) सदैव	द्विगु समास:
(6) विद्या + आलय:	रूपस्य योग्यम्

(v)

अ	ब
(1) वागीश:	गुण संधि:
(2) एकम् एकम् प्रति	वाक् + ईश:
(3) सूर्य + उदय:	द्वन्द्व समास:
(4) पावक:	बहुव्रीहि समास:
(5) चन्द्रशेखर:	पौ + अक:
(6) रामलक्ष्मणौ	प्रत्येक:

गुण

प्रश्न 4. एकपदेन उत्तरं लिखत -

(i) 'हसितुम्' इत्यस्मिन् कः प्रत्ययः अस्ति ?
(ii) 'गतवान्' अत्र कः प्रत्ययः ?
(iii) 'पठित्वा' इत्यस्मिन् कः प्रत्ययः ?
(iv) 'टाप्' प्रत्ययस्य एकम् उदाहरणं लिखत।
(v) 'सेवमानः' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(vi) 'बाला' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(vii) 'गुणवान्' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(viii) 'हसन्' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(ix) 'क्त्वा' प्रत्ययस्य एकम् उदाहरणम् लिखत।
(x) 'पठितः' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(xi) 'विहस्य' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(xii) 'ल्यप्' प्रत्ययस्य एकम् उदाहरणं लिखत।
(xiii) 'तुमुन्' प्रत्ययस्य एकम् उदाहरणं लिखत।
(xiv) 'शानच्' प्रत्ययस्य एकम् उदाहरणं लिखत।
(xv) 'धनवान्' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?
(xvi) अत्र जीवितं कीदृशं जातम् ?
(xvii) केषां माला रमणीया ?
(xviii) बुद्धिमती कुत्र व्याघ्रं ददर्श ?
(xix) सर्वदा सर्वकार्येषु का बलवती ?
(xx) व्याघ्रः कस्मात् बिभेति ?
(xxi) कुशलवौ कम् उपसृत्य प्रणमतः ?
(xxii) वयोऽनुरोधात् कः लालनीयः भवति ?
(xxiii) दुर्बले सुते कस्याः अधिका कृपा भवति ?
(xxiv) मनुष्याणां महान् रिपुः कः ?
(xxv) काकचेष्टः विद्यार्थी कीदृशः छात्रः मन्यते ?

(xxvi) कीदृशे प्रदेशे पदयात्रा न सुखावहा ?

(xxvii) अतिथिः केन प्रबुद्धः ?

(xxviii) कृशकायः कः आसीत् ?

(xxix) पिता पुत्राय बाल्ये किं यच्छति ?

(xxx) कस्य शोभा एकेन राजहंसेन भवति ?

प्रश्न 5· शुद्धवाक्यानां समक्षम् 'आम्' अशुद्ध वाक्यानां समक्षम् 'न' इति लिखत।

(i) कुमारयोः कुशलवयोः इत्यस्मिन् वाक्ये 'कुमारयोः' विशेषण - पदम् अस्ति।

(ii) 'दुर्बलम् वृषभम्' इत्यस्मिन् वाक्ये 'दुर्बलम्' विशेष्यपदं अस्ति।

(iii) 'तुल्यवत्सला जननी' इत्यस्मिन् वाक्ये 'जननी' विशेष्यपदम् अस्ति।

(iv) 'सहस्राधिकेषु पुत्रेषु' इत्यस्मिन् वाक्ये 'सहस्राधिकेषु विशेषणपदम् अस्ति।

(v) "सुन्दरः बालकः' इत्यस्मिन् वाक्ये 'सुन्दरः' विशेषण पदम् अस्ति।

(vi) 'आर्या बुद्धिमती आसीत्' इत्यस्मिन् वाक्ये 'आर्या' विशेषणपदम् अस्ति।

(vii) मधुराणि गीतानि' इत्यस्मिन् पदे 'गीतानि' विशेष्यपदं अस्ति।

(viii) क्रुद्धः कृषकः इत्यस्मिन् पदे क्रुद्धः विशेषण - पदम् अस्ति।

(ix) धूर्तः शृगालः इत्यस्मिन् पदे शृगालः विशेष्यपदम् अस्ति।

(x) 'कृष्णः सर्पः' इत्यस्मिन् पदे 'कृष्णः' विशेषणपदम् अस्ति।

(xi) 'शत्रुः' इति पदस्य पर्यायः 'अरिः' अस्ति।

(xii) 'मित्रम्' इति पदस्य पर्यायः 'बन्धुः' अस्ति।

(xiii) 'अश्वः' इति पदस्य पर्यायः 'तुरगः' अस्ति।

(xiv) 'गजः' इति पदस्य पर्यायः 'करी' अस्ति।

(xv) 'वृक्षः' इति पदस्य पर्यायः द्रुमः नास्ति।
(xvi) 'सविता' इति पदस्य पर्यायः 'सूर्यः' अस्ति।
(xvii) 'बलीवर्दः' इति पदस्य पर्यायः वृषभः अस्ति।
(xviii) 'सुतः' इति पदस्य पर्यायः पुत्रः अस्ति।
(xix) 'अनलः' इति पदस्य पर्यायः 'अग्निः' अस्ति।
(xx) 'शीघ्रम्' इति पदस्य पर्यायः 'अचिरम्' अस्ति।
(xxi) 'सुकरम्' इति पदस्य विलोमः 'दुर्वहम्' अस्ति
(xxii) 'दूषितम्' इति पदस्य विलोमः 'अशुद्धम्' अस्ति
(xxiii) 'निर्मलम्' इति पदस्य विलोमः 'स्वच्छम्' अस्ति
(xxiv) 'दानवाय' इति पदस्य विलोमः 'मानवाय' अस्ति
(xxv) 'सान्ताः' इति पदस्य विलोमः 'अनन्ताः' अस्ति
(xxvi) 'प्रथमः' इति पदस्य विलोमः 'द्वितीयः' अस्ति।
(xxvii) 'अधुना' इति पदस्य विलोमः 'पुरा' अस्ति।
(xxviii) 'बुद्धिहीना' इति पदस्य विलोमः 'बुद्धिमती' अस्ति
(xix) 'अवेला' इति पदस्य विलोमः 'वेला' अस्ति।
(xxx) 'उक्त्वा' इति पदस्य विलोमः श्रुत्वा नास्ति।

प्रश्न क्र० → 6-10 एकवाक्येन प्रश्ना:

(i) कवि: किमर्थं प्रकृते: शरणम् इच्छति ?
(ii) कवि: कुत्र सञ्चरणं कर्तुम् इच्छति ?
(iii) अस्माकं पर्यावरणे किं किं दूषितम् अस्ति ?
(iv) बुद्धिमती केन उपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता ?
(v) लोके महतो भयात् क: मुच्यते ?
(vi) बालभावात् हिमकर: कुत्र विराजते ?
(vii) कुशलवयो: वंशस्य कर्ता क: ?
(viii) कृषक: किं करोति स्म ?
(ix) मातु: अधिका कृपा कस्मिन् भवति ?
(x) जननी कीदृशी भवति ?
(xi) केन सम: बन्धु: नास्ति ?
(xii) नराणां प्रथम: शत्रु: क: ?
(xiii) वसन्तस्य गुणं क: जानाति ?
(xiv) मयूर: कथं नृत्यमुद्रायां स्थित: भवति ?
(xv) अन्ते प्रकृतिमाता प्रविश्य सर्वप्रथमं किं वदति ?
(xvi) यदि राजा सम्यक् न भवति तदा प्रजा कथं विप्लवेत ?
(xvii) निर्धन: जन: कथं वित्तम् उपार्जितवान् ?
(xviii) जन: किमर्थं पदाति: गच्छति ?
(xix) वस्तुत: चौर: क: आसीत् ?
(xx) सरस: शोभा केन भवति ?
(xxi) कानि पूरयित्वा जलद: रिक्त: भवति ?
(xxii) वृष्टिभि: वसुधां के आर्द्रयन्ति ?

प्र.11- रेखाङ्कित पदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -

(i) शकटीयानम् कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति।

(ii) महानगरेषु वाहनानाम् अनन्ताः पङ्क्तयः धावन्ति।

(iii) प्रकृत्याः सन्निधौ वास्तविकं सुखं विद्यते।

(iv) तत्र राजसिंहो नाम राजपुत्रः वसति स्म।

(v) बुद्धिमती चपेटया पुत्रौ प्रहृतवती।

(vi) त्वं मानुषात् बिभेषि।

(vii) धेनूनाम् माता सुरभिः आसीत्?

(viii) सः कृच्छ्रेण भारम्।

(ix) सुराधिपः ताम् अपृच्छत्।

(x) मयूरस्य नृत्यं प्रकृतेः आराधना।

(xi) सर्वे प्रकृतिमातरं प्रणमन्ति।

(xii) पुत्रं द्रष्टुं सः प्रस्थितः।

(xiii) चौरस्य पादध्वनिना अतिथिः प्रबुद्धः।

(xiv) न्यायाधीशः बंकिमचन्द्रः आसीत्?

(xv) जनकेन सुताय शैशवे विद्याधनं दीयते।

(xvi) धैर्यवान् लोके परिभवं न प्राप्नोति।

(xvii) चातकः वने वसति।

(xviii) भृङ्गाः रसालमुकुलानि समाश्रयन्ते।

(xix) पतङ्गाः अम्बरपथम् आपेदिरे।

(xx) व्याघ्रं दृष्ट्वा धूर्तः शृगालः अवदत्।

प्र.12- अधोलिखित वाक्यानि कः कं प्रति कथयति लिखत-

कः कं

(i) कथमेकैकशो व्याघ्रभक्षणाय कलहं कुरुथः।

(ii) गच्छ, गच्छ, जम्बुकः! त्वमपि किञ्चिद् गूढप्रदेशम्।

(iii) यदि एवं तर्हि मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम्।

(iv) रे रे धूर्त त्वया दत्तं मह्यं व्याघ्रत्रयं पुरा।

(v) सत्यवचनं न चारित्यलोपाय।

(vi) किं कुपिता एवं भणति, उत प्रकृतिस्था?

(vii) जानाम्यहं तस्य नामधेयम्।

(viii) तस्या द्वे नाम्नी।

(ix) वयस्य! अपूर्वं खलु नामधेयम्।

(x) अयि शुभे! किमेवं रोदिषि, उच्यताम्।

(xi) अहं वनराजः किं भयं न जायते?

(xii) वस्तुतः वनराजः भवितुं तु अहमेव योग्यः।

(xiii) भवान् कुतः भयात् पलायितः।

(xiv) गच्छ वत्से। सर्वं भद्रं जायते।

(xv) विरम विरम आत्मश्लाघाया।

(xvi) अहं प्रकृतिः युष्माकं सर्वेषां जननी।

(xvii) रे दुष्ट! इदानीं निजकृत्यस्य फलं भुङ्क्ष्व।

(xviii) राजा तु रक्षकः भवति परं भवान् तु भक्षकः।

(xix) वस्तुतः सर्वे वन्यजीविनः अन्योन्याश्रिता।

(xx) मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरं।

प्रश्न 13 - प्रश्नपत्रे समागतान् श्लोकान् विहाय स्वपाठ्यपुस्तकात् एकं सुभाषितश्लोकं लिखत -

(i) सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः।
यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्यते।

(ii) अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम्।
अयोग्यः पुरुषः नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः॥

(iii) संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता।
उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमये तथा॥

(iv) विचित्रे खलु संसारे नास्ति किञ्चिन्निरर्थकम्
अश्वश्चेद् धावने वीरः भारस्य वहने खरः॥

प्रश्न 15

अधोलिखितानि अशुद्ध वाक्यानां शुद्धिः करणीया -

(1) गणेशं नमः

(2) सैनिकः अश्वेन पतति ।

(3) गङ्गा हिमालयं प्रवहति ।

(4) सीता रामस्य सह वनं गता ।

(5) बालकः विद्यालयं गच्छन्ति ।

(6) अहं पुस्तकं पठति ।

(7) त्वं गृहं गच्छामि ।

(8) बालकेन मिष्ठान्नं रोचते ।

(9) गुरुं नमः

(10) माता बालकेन दुग्धं ददाति ।

(11) छात्रः शिक्षकाय बिभेति ।

(12) वृक्षेण फलं पतति ।

(13) बालकाः उद्याने क्रीडति ।

(14) वयं पुस्तकानि पठन्ति ।

(15) बालकः नगरम् गच्छन्ति ।

प्र.15. प्रदत्तैः शब्दैः रिक्तस्थानानि पूरयत -

[न्यायाधिकारिणं, अपि, एव, भृशम्, अत्र, सदा, पिकः, रिक्तप्रश्नः, अहिभुक्, मेध्यामेध्य-भक्षकः, यथासमयम्, बहिः, पादध्वनिना, आत्मश्लाघाहीनः, गृहात्]

(i) इदानीं वायुमण्डलं ---- प्रदूषितमस्ति।

(ii) ---- जीवनं दुर्वहम् अस्ति।

(iii) पर्यावरणस्य संरक्षणम् ---- प्रकृतेः आराधना।

(iv) ---- समयस्य सदुपयोगः करणीयः।

(v) काकः ---- भवति।

(vi) ---- परभृत् अपि कथ्यते।

(vii) बकः अविचलः ---- इव तिष्ठति।

(viii) मयूरः ---- इति नाम्नाऽपि ज्ञायते।

(ix) सर्वेषामेव महत्वं विद्यते ----।

(x) भूकम्पित-समये ---- गमनमेव उचितं भवति।

(xi) चौरस्य ---- प्रबुद्धः अतिथिः।

(xii) उलूकः ---- पदानिर्लिप्तः चासीत्।

(xiii) सः ---- निष्क्रम्य बहिरगच्छत्।

(xiv) तौ ---- प्रति प्रस्थितौ

(xv) प्राकृतिक-वातावरणे क्षणं सञ्चरणम् ---- लाभदायकं भवति।

प्रश्न (16) कथा क्रम संयोजनम्

प्रदत्तवाक्यैः कथाक्रमसंयोजनं कुरुत ।

(1)

(क) व्याघ्रं दृष्ट्वा सा पुत्रौ ताडयन्ती उवाच - अधुना एकमेव व्याघ्रः विभज्य भुज्यताम् ।
(ख) व्याघ्रः व्याघ्रमारी इयमिति मत्वा पलायितः ।
(ग) मार्गे सा एकं व्याघ्रम् अपश्यत् ।
(घ) बुद्धिमती पुत्रद्वयेन उपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता ।

(2) (क) तदैव अन्यस्मात् वृक्षात् अपरः वानरः सिंहस्य कर्णमाकृष्य पुनः वृक्षोपरि आरोहति ।
(ख) क्रुद्धः सिंहः तं प्रहर्तुमिच्छति परं वानरस्तु कूर्दित्वा वृक्षमारूढः ।
(ग) वनस्य दृश्यं समीपे एवैका नदी वहति ।
(घ) एकः सिंहः सुखेन विश्राम्यति, तदैव एकः वानरः आगत्य तस्य पुच्छं धुनाति ।

(3) (क) तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः जवेन गन्तुमशक्तश्चासीत् ।
(ख) कश्चित् कृषकः बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत् ।
(ग) सः ऋषभः हलमूढ्वा गन्तुमशक्तः क्षेत्रे पपात ।
(घ) अतः कृषकः तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुदन् अवर्तत ।

(4) (क) तत्तनयः तत्रैव छात्रावासे निवसन् अध्ययने संलग्नः समभवत् ।
(ख) कश्चन निर्धनो जनः भूरि परिश्रम्य किञ्चिद् वित्तमुपार्जितवान् ।
(ग) एकदा स पिता तनूजस्य रुग्णतामाकर्ण्य व्याकुलो जातः पुत्रं द्रष्टुं च प्रस्थितः ।
(घ) तेन वित्तेन स्वपुत्रम् एकस्मिन् महाविद्यालये प्रवेशं दापयितुं सफलो जातः ।

उज्जैन - संस्कृत - X - ५ - ०५ - १९

प्र. 17

वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ·

(1) छात्रः पुस्तकं पठति । (कर्मवाच्ये)

(2) लतया गीतं गीयते । (कर्तृवाच्ये)

(3) बालकः ग्रामं गच्छति ।(कर्मवाच्ये)

(4) वानरः वृक्षम् आरोहति ।(कर्मवाच्ये)

(5) कः छायां निवारयति । (कर्मवाच्ये)

(6) बालकेन गृहं गम्यते । (कर्तृवाच्ये)

(7) सिंह सर्वजन्तून पृच्छति ।(कर्मवाच्ये)

(8) छात्रः हसति । (भाववाच्य)

(9) सः जलं पिबति ।(कर्मवाच्ये)

(10) बालकः फलम् खादति ।(कर्मवाच्ये)

(11) त्वं गृहं गच्छसि । (कर्मवाच्ये)

(12) मोहन पाठं पठति ।(कर्मवाच्ये)

(13) सः गायति । (भाववाच्य)

(14) त्वया सत्यं कथितम् ।(कर्तृवाच्ये)

प्रश्न-14 अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृते लिखत —

(क) अस्ति देउलाख्यो ग्रामः। तत्र राजसिंहः नाम राजपुत्रः वसति स्म। एकदा केनापि आवश्यककार्येण तस्य भार्या बुद्धिमती पुत्रद्वयोपेता पितुर्गृहं प्रति चलिता। मार्गे गहनकानने सा एकं व्याघ्रं ददर्श।

(i) देउलाख्यो ग्रामः को वसति स्म?

(ii) तस्य भार्या का आसीत्?

(iii) सा कं ददर्श?

(ख) कश्चित् कृषकः बलीवर्दाभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत्। तयोः बलीवर्दयोः एकः शरीरेण दुर्बलः जवेन गन्तुमशक्तश्चासीत्। अतः कृषकः तं दुर्बलं वृषभं तोदनेन नुद्यमानः अवर्तत। सः वृषभः हलमूढ्वा गन्तुमशक्तः क्षेत्रे पपात।

(i) कृषकः ~~काभ्यां~~ काभ्यां क्षेत्रकर्षणं कुर्वन्नासीत्?

(ii) तयोः बलीवर्दयोः एकः कीदृशः आसीत्?

(iii) वृषभः कुत्र पपात?

(ग) कश्चन निर्धनो जनः भूरि परिश्रम्य किञ्चिद् वित्तमुपार्जितवान्। तेन वित्तेन स्वपुत्रम् एकस्मिन् महाविद्यालये प्रवेशं दापयितुं सफलो जातः। तत्तनयः तत्रैव छात्रावासे निवसन् अध्ययने संलग्नः समभूत्। एकदा स पिता तनूजस्य रुग्णतामाकर्ण्य व्याकुलो जातः पुत्रं द्रष्टुं च प्रस्थितः। परमर्थकार्श्येन पीडितः स बसयानं विहाय पदातिरेव प्राचलत्?

(i) निर्धनः जनः कथं वित्तम् उपार्जितवान्?

(ii) वित्तेनार्जितम् स्वपुत्रम् कुत्र प्रवेशं दापयितुं सफलो जातः

(iii) ... अध्ययने संलग्नः समभूत?

(घ) विचित्रा दैवगतिः। तस्यामेव रात्रौ तस्मिन् गृहे कश्चन् चौरः गृहाभ्यन्तरं प्रविष्टः। तत्र निहितामेकां मञ्जूषाम् आदाय पलायितः चौरस्य पादध्वनिना प्रबुद्धोऽतिथिः चौरशङ्कया तमन्वधावत् अगृह्णाच्च, परं विचित्रमघटत्। चौरः एव उच्चैः क्रोशितुमारभत "चौरोऽयं चौरोऽयम्" इति।

(i) विचित्रा कः?
(ii) तस्मिन् गृहे कः प्रविष्टः?
(iii) चौरः काम् आदाय पलायितः?

(ङ) यदि एवं तर्हि मां निजगले बद्ध्वा चल सत्वरम्। स व्याघ्रः तथा कृत्वा काननं ययौ। श्रृंगालेन सहितं पुनरायान्तं व्याघ्रं दूरात् दृष्ट्वा बुद्धिमती चिन्तितवती-जम्बूककृतोत्साहाद् व्याघ्रात् कथं मुच्यताम्।

(i) व्याघ्रः कुत्र ययौ?
(ii) कं दृष्ट्वा बुद्धिमती चिन्तितवती?
(iii) बुद्धिमतीम् किं चिन्तितवती?

प्रश्न - (19) अधोलिखितं पद्यांशं सम्यक् पठित्वा प्रश्नानां उत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत –

(अ) दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् ।
शुचि - पर्यावरणम् ॥

महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् ।
मनः शोषयत् तनूः पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ॥
दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् ॥

प्रश्नाः - (क) अत्र जीवनं कथं ?
(ख) किम् एव शरणम् ?
(ग) कुत्र चलदनिशं कालायसचक्रम् ?
(घ) दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव किम् ?
(ङ) दुर्दान्तैर्दशनैरमुना इत्यस्य सन्धि विच्छेदं कुरुत ?

(ब) आचारः प्रथमो धर्मः इत्येतद् विदुषां वचः ।
तस्माद् रक्षेत् सदाचारं प्राणेभ्योऽपि विशेषतः ॥

(क) कः प्रथमो धर्मः ?
(ख) आचारः प्रथमो धर्मः इत्येतद् केषां वचः ?
(ग) तस्माद् कं रक्षेत् ?

(स) एकेन राजहंसेन या शोभा सरसो भवेत् ।
न सा बकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥
(क) सरसः शोभा केन भवेत् ?
(ख) एकेन राजहंसेन कस्य शोभा भवेत् ?
(ग) न सा केन
(घ) राजहंसेन इत्यस्य पदस्य विभक्तिं वचनं च लिखत ?

(द) अवक्रता यथा चित्ते तथा वाचे भवेद् यदि ।
तदेवाहुः महात्मानः समत्वमिति तथ्यतः ॥

(क) अवक्रता यथा कुत्र ?
(ख) यदि तथा कुत्र भवेत् ?
(ग) महात्मानः तदेवाहु किम् ?
(घ) वक्रता इत्यस्य विलोमपदम् अत्र किं प्रयुक्तं ?

(इ) रे रे चातक ! सावधानमनसा मित्र ! क्षणं श्रूयता-
मम्भोदा बहवो भवन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः ।
केचिद् वृष्टिभिरार्द्रयन्ति वसुधां गर्जन्ति केचिद् वृथा,
यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥

(क) के बहवो हि सन्ति ?
(ख) केऽपि गगने नैतादृशाः ?
(ग) केचिद् वृष्टिभिरार्द्रयन्ति काम् ?
(घ) केचिद् कथं गर्जन्ति ?
(ङ) "सम्मुखे" इत्यस्य कृते अत्र किं पदं प्रयुक्तम् ?

(2) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥

(क) किं मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ?
(ख) आलस्यं हि केषां शरीरस्थो महान् रिपुः ?
(ग) कस्य समो बन्धुः नास्ति ?
(घ) कृत्वा यं कथम् ?

(3) अमन्त्रमक्षरं नास्ति, नास्ति मूलमनौषधम् ।
अयोग्यः पुरुषः नास्ति, योजकस्तत्र दुर्लभः ॥

(क) अमन्त्रं किं नास्ति ?
(ख) अनौषधं किं नास्ति ?
(ग) पुरुषः कथं नास्ति ?
(घ) तत्र कः दुर्लभः ?

प्रश्न 20 - अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत भाषाया लिखत -

(1) लवः - भगवान् सहस्रदीधितिः ।
रामः - कथमस्मत्समानाभिजनौ । संवृत्तौ ?
विदूषकः - किं द्वयोरप्येकमेव प्रतिवचनम् ?
लवः - भ्रातरावावां सोदर्यौ ।
रामः - समरूपः शरीर सन्निवेशः । वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् ।
लवः - आवां यमलौ ।
रामः - सम्प्रति युज्यते किं नामधेयम् ?

प्रश्न - (1) कौ आवां सोदर्यौ ?
(2) कथं शरीर सन्निवेशः ?
(3) रामः सम्प्रति किम् ?
(4) भगवान् कः ?
(5) कस्य न किञ्चिदन्तरम् ।
(6) 'प्रतिवचनम्' शब्दे प्रत्यय का अस्ति ।

(2) (सिंहासनस्थः रामः । ततः प्रविशतः विदूषकेनो - पदिश्यमानमार्गौ तापसौ कुशलवौ)
विदूषकः - इतः इत आर्यौ
कुशलवौ - (रामम् उपसृत्य प्रणम्य च) अपि कुशलं महाराजस्य ?
रामः युष्मद्दर्शनात् कुशलमिवा भवतो किं वयमत्र कुशल प्रश्नस्य भाजनम् एव न पुनरतिथिजन समुचितस्य कण्ठश्लेषस्य (परिष्वज्य) अहो हृदयग्राही स्पर्शः ।
उभौ - राजासनं खल्वेतत न युक्तमध्यासितुम् ।

रामः सत्यवधानं न चारित्रलोपाय तस्मादङ्क व्यवहित - मध्यास्यतां सिंहासनम् ।

<u>प्रश्न</u> - (1) ततः कौ प्रविशतः ?
(2) अहो कथं स्पर्शः ?
(3) राजासनं खल्वेतत् किं न युक्तम् ?
(4) तस्मादङ्क - व्यवहितमध्यास्यतां कुत्र ?
(5) सिंहासन कः स्थः ?
(6) रामम उपसृत्य कौ प्रणमतः ?
(7) कस्य स्पर्शः रामाय हृदयग्राही आसीत ।
(8) प्रणम्य इत्यस्य पदस्य प्रकृति - प्रत्ययं पृथक् कुरुत ।

(3) प्रकृतिमाता - अहं प्रकृतिः युष्माकं सर्वेषां जननी ? यूयं सर्वे एव मे प्रियाः । सर्वेषां मेव महत्कृते महत्वं विद्यते यथासमयम् न तावत् कलहेन समयं वृथा यापयन्तु अपितु मिलित्वा एव मोरध्व जीवनं च रसमयं कुरूध्वम् तद्यथा कथितम् - प्रजा सुखे सुख राज्ञः प्रजानां तु हिते हितम् । नात्मप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियम् हितम् ॥

<u>प्रश्न</u> - (1) अहं प्रकृति केषाम् जननी ।
(2) यूयं सर्वे एव मे काः ?
(3) राज्ञः सुखं कस्मिन् ?
(4) कस्य प्रजानी हिते हितम् ?
(5) युष्मद् शब्द इत्यस्यपदस्य मूलशब्द , विभक्ति वचनं च लिखत ।

(4) रामः - अहमत्र भवतोः जनकं नामतो वेदितुमिच्छामि ।
लवः - न हि जानाम्यस्य नामधेयम् न कश्चिदस्मिन् तपोवने तस्य नाम व्यवहरति ।

रामः - अहो माहात्म्यम्

कुशः - जानाम्यहं तस्य नामधेयम्

रामः - कथ्यताम्

कुशः - निरनुक्रोशो नाम .....

रामः - वयस्य अपूर्वं खलु नामधेयम्

प्रश्न I कः कुशलवयोः पितुः नाम वेदितुम् इच्छति ?

II रामस्य नाम कुत्र जनाः न व्यवहरन्ति ?

III स्वपितुः नाम कः न जानाति ?

IV अहं तस्य नाम धेयम् जानामि इति कः वदति ?

(5) पिकः - अलम् अलम् अतिविकत्थनेन। किं विस्मृतं यत् -
काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः॥

काकः - रे परभृत अहं यदि तव संततिं न पालयामि तर्हि कुत्र स्युः पिकाः ? अतः अहं एव करुणापरः पक्षिसम्राट काकः।

गजः - समीपतः एवागच्छन् अरे! अरे! सर्वं सम्भाषणं शृण्वन्नेवाहम् अत्रागच्छन्।

प्रश्न I काकः कीदृशः पिकः कीदृशः ?

II कदा काकः काकः पिकः पिकः ?

III अलम् अलम् केन ?

IV 'शृण्वन्' इत्यस्य पदस्य प्रकृति-प्रत्यय पृथक कुरु

(6) वनस्य दृश्यं समीपे एवैका नदी वहति। एकः सिंहः सुखेन विश्राम्यते तदैव एकः वानरः आगत्य तस्य पुच्छं धुनाति। क्रुद्धः सिंहः तं प्रहर्तुमिच्छति परं वानरस्तु कूर्दित्वा वृक्षमारूढ तदैव अन्यस्मात्

वृक्षात् अपरः वानरः सिंहस्य कर्णमाकर्ष्य पुनः वृक्षोपरि आरोहति। एवमेव वानराः वारं वारं सिंहं तुदन्ति। क्रुद्धः सिंहः इतस्ततः धावति गर्जति परं किमपि कर्तुमसमर्थः एव तिष्ठति। वानराः हसन्ति वृक्षोपरि च विविधाः पक्षिणः अपि सिंहस्य एतादृशीं दशां दृष्ट्वा हर्षमिश्रितं कलरवं कुर्वन्ति।

प्रश्न I कः सुखेन विश्राम्यते ?
II वनस्य दृश्यं समीपे का वहति ?
III 'वृक्षोपरि' इत्यस्य पदस्य समासविग्रहं कुरुत।
IV कः वृक्षोपरि आरोहति ?

प्रश्न (21) अधोलिखितम् अपठितं गद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत -

(अ) सतां सज्जनानाम् सङ्गति सम्पर्कः संसर्गोवासत्सङ्गतिः इति कथ्यते। वस्तुतः सत्सङ्गात् एव मानवः समुन्नतो भवति। सज्जनानाम् संसर्गेण जनः सज्जनः भवति। दुर्जनानां संसर्गेण दुर्जनः भवति। अतः समुन्नतिम् इच्छति जनेन सर्वदा सम्यमेव सङ्गतिर्विधेयः।

(क) अस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत ?
(ख) केन जनाः सज्जनः भवति ?
(ग) मानवः कस्मात् समुन्नतो अस्ति ?
(घ) "दुर्जनः" शब्दस्य विलोम शब्दः लिखत ?

(ब) शरीरं धर्मस्य प्रथमं साधनम् अस्ति - "शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्। शरीरस्य आरोग्यं व्यायामेन सिद्ध्यति। यः व्यायामं करोति तस्य प्राणशक्तेः आपदः स्वयमेव दूरं गच्छन्ति व्यायामेन शरीरे शुद्धरक्तसञ्चारः भवति। इन्द्रियाणी सुस्थानि स्वस्थानि च भवन्ति जठराग्निः दीप्तः भवति परिवृद्धम उदरं सङ्कोचं गच्छति मस्तिष्कम् उर्वरं भवति। अस्मिन् लोके जनैः वयोऽनुसारं कोऽपि व्यायामम् अवश्य करणीयः विद्यार्थी जीवने तु व्यायामस्य विशेषः अस्ति। व्यायामेन अपि विद्यार्थिनां भविष्य - निर्माणं भवति।

(क) अस्य गद्यांशस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत ?
(ख) शरीरं कस्य प्रथमं साधनम् ?
(ग) मस्तिष्कम् किं भवति ?
(घ) कानि सुस्थानि स्वस्थानि च भवन्ति ?

(ङ) संस्कृत भारतस्य गौरवमयी भाषा अस्ति । एषा मानवमात्रस्य कल्याणं करोति विश्वबन्धुत्वं च प्रसारयति । अस्याः साहित्यं विशालं वर्तते । संस्कृत पठित्वा जनाः गौरवं अनुभवन्ति । संस्कृतदिवसः रक्षाबन्धनदिवसे भवति ।

(क) अस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत ?
(ख) एषा भाषा किं प्रसारयति ?
(ग) संस्कृत साहित्यं कथं वर्तते ?
(घ) संस्कृतदिवसः कदा भवति ?

प्रश्न 22 (i) स्वस्य प्राचार्यस्य कृते अवकाशार्थम् एकं प्रार्थनापत्रं संस्कृतभाषायां लिखत।

(ii) स्वस्य मित्रस्य कृते एकं शुभकामनापत्रं संस्कृतभाषायां लिखत।

(iii) स्वस्य प्राचार्यस्य कृते शुल्कमुक्त्यर्थं प्रार्थनापत्रं लिखत।

प्रश्न 23 अधोलिखितेषु एकं विषयं स्वीकृत्य शतशब्देषु संस्कृतभाषायां निबन्धं लिखत –

(i) महाकविः कालिदासः
(ii) संस्कृतभाषायाः महत्वम्
(iii) उत्सवः पर्यावरणम्
(iv) छात्रजीवनम्